

TÜRKİYE'NİN NÜFUS YAPISI VE VAROŞLARDAKİ İŞSİZLİK SORUNU

- İstanbul, Alemdağı, Gazi Mahallesi ve KBakkalköy örneği-

Dr.M.Cihangir Doğan *

1- Nüfus Yapısının Özellikleri

Bir ülkenin en büyük sermayesinden birinin nüfus olduğu söylenebilir. Ancak nüfusun yapısı ve kalitesi daha çok önem arz etmektedir. Bu nedenle insan kaynaklarına verilen önem ve yatırım, ülkenin gelecekteki yapısını değiştirmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Bundan dolayı bir ülkenin gelişmesini ve kalkınmasını o toplumun önemli ölçüde insan kaynaklarının nitelikleri belirler.

Nüfusun kayda değer temel nitelikleri arasında çağın gereğine uygun şekilde bir genel eğitime ulaşması, dengeli bir meslek eğitiminin sağlanması ve nüfusun her düzeyinin göz önünde bulundurulması sayılabilir.

Ayrıca tam istihdamın güvence altına alınması, sağlık bakımından yeterli olanaklara ulaşılması v.b. söylenebilir. Bunun yanında sayılan faktörlerin yerine getirilmesinde nüfus yapısının ve artış hızının önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bu konuda nüfusun aşırı artışı yukarıdaki koşulların yerine getirilmesinde önemli engel olarak kaydedilmektedir (Talaş, 1983:153). Buna karşılık bir ülkenin kalkınmasında eğer insan kaynakları planlı bir şekilde kullanılırsa o ülkenin kalkınmasında itici bir güç veya motor görevini üstlenebileceği kaydedilmektedir (Yazgan, 1982;156).

Nüfus konusu genellikle ekonomistlerin ve sosyal siyasetçilerin ilgisini çeken konuların başında gelmektedir. Maltus nüfus artışını bir felaket saymış, gıda maddelerinin hızlı ortan nüfusa yetmeyeceğini kaydetmiştir (Tuncer,1976:31).

Gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı yavaşlamış, yada sıfıra yaklaşmıştır. Bundan dolayı gelişmiş ülkelerin bir kısmı ihtiyaç duydukları emeği ithal yoluna giderken, genellikle nüfus artışını teşvik edici tedbirler almaktan da geri kalmamışlardır (AAK., Aile Politikaları, 1991).

Az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışının ekonomik gelişmeyi geciktirdiği kaydedilirken (Zaim, 1990:1), gelişmiş ülkeler hızlı nüfus artışlarını çeşitli vasıtalarla kontrol altında tutabilmektedir.

---

* Marmara Ü., Atatürk Eğitim Fak., Halk Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi.

Hızlı nüfus artışı az gelişmiş ülkelerin bir özelliği olarak görülmektedir. Böyle olunca bu ülkelerde nüfusun önemli bir kısmını genç insanlar oluşturmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra ülkemizin nüfus yapısını incelememiz konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacaktır. Türkiye'nin nüfusu 1927 senesinde yaklaşık 13.6 milyon, 1985 de 50.66 milyon ve 1990 da 56.5 milyon olduğu hesaplanmıştır (DİE, 1993:23). Aynı kaynakta 1927 den sonra nüfus artış hızının %2.1 olduğu, 1950 den sonra %2.8, 1985 den sonra 962.2 olduğu kaydedilmiştir (DİE,1993:23). Türkiye'de yıllık nüfus artış hızının giderek düşüş göstereceği, 1994 de 961.8 ve 2000 yılından 961.5 olacağı tahmin edilmektedir(DPT, 1995:216). Bu durumda günümüzde (1997) nüfus artış hızının dünya ortalamasına yaklaştığı (961.7) hatta 2000 li yıllara doğru dünya nüfus hızı ortalamasının altına düşeceği söylenebilir (DİE,1995:715). Nüfus hızının düşmesine neden olarak 1960 dan sonra devletin nüfus planlaması yolunda ciddi çalışmalar yapması ve özellikle şehirlerde etkili olabildiği kaydedilmektedir (Yazgan, 1982:157). Bu yıllardan sonra nüfus artış hızının düşmeye başladığı, buna neden olabilecek önemli faktörler ise; refah artışı, kültür seviyesindeki yükseliş, evlenme yaşının giderek yükselişi, eğitimin yaygınlaşması ve öneminin anlaşılması, doğum kontrolü ile ilgili programların yaygınlaştırılması gibi, nedenler sayılabilir. Buna karşılık Avrupa nüfus artış hızının oldukça üstünde (9602) olduğumuzda bir gerçektir.

Nüfusumuzun üç ana yaş grubu bakımından da farklı bir karakter gösterdiği bilinmektedir. 0-14 yaş grubu 9630 lara düşerken, 15-64 yaş grubu giderek artış göstermiş 9665 lere doğru çıkmıştır. 65+ yaş grubu da giderek artış göstererek iki bin yılına doğru 965.5 olarak kaydedilmiştir (DPT,1995:216). Bu yapının giderek genç grup aleyhine (0-14) azalacağı ve diğer gruplar lehine bir artış olacağı gözükmektedir.

Nüfusumuzun yine dikkati çeken bir özelliği iki binli yıllarda kent nüfusu 9670 lere çıkarken, kırsal nüfusun azalış göstermesidir. Bunun sonucunda kentleşme hızının 4.4 den 4.6 ya çıkacağı hesaplanmıştır (DPT, 1995:216). 1990 Nüfus sayımına göre kent nüfus artış hızı 964.3 ve köy nüfus artış hızı 960.5 olarak gerçekleşmiştir (DİE, 1991:XI-I). Bu durumda şehirlerdeki doğal nüfusun artışı yanında önemli ölçüde kırsal alanlardan nüfusun şehirlere aktığı görülmektedir. 1980 ve 1985 genel nüfus sayımı sonucuna göre en çok göç alan ilk on ilimizin başında İstanbul gelmektedir. Tüm göçlerin sırasıyla 9620.6 ve %20 sini aldığı kaydedilmiştir (DİE,1991:XI-31). 1990-1994 döneminde İstanbul'un nüfus artış hızının Türkiye ortalamasını önemli ölçüde aşarak yıllık ortalama 965.3 olarak gerçekleştiği, 1994 yılında İstanbul nüfusu ülke nüfusunun 9614.5 ini, toplam kent nüfusunun ise 9624.4 ünü oluşturduğu kaydedilmektedir (DPT, 1994:250) Görüldüğü gibi, ülkemizde hızlı bir kentleşme olgusu devam etmektedir.

2- Çalışma Çağındaki Nüfus ve İş Gücü.

Nüfusun tamamı çalışma hayatına katılmamakla beraber çocuklar ve yaşlılar gibi, emek arzının kaynağı nüfustur.

Ülkelerin fiili çalışma çağı mevzuatlarına göre değişiklik göstermektedir. Uluslararası Çalışma örgütü (İLO) çalışma çağını 14-65 yaşı olarak kabul ederken, DPT ve DİE'ye görede başlangıç yaşı değişmektedir. DPT 15 yaşını başlangıç olarak kabul ederken, DİE 12+ yaşını başlangıç yaşı olarak benimsemiştir. Ancak ülkemizdeki çeşitli çalışmalarda 15 yaşından küçükler çocuk olarak değerlendirilmektedir (Centel, 1982: 35).

Bu durumda Türkiye'de çalışabilecek yaştaki nüfus (15-64), toplam nüfusun %63 ünü oluşturmaktadır. Bu oran kırsal alanlarda %58 i, kentlerde %62 nispetini oluşturmaktadır (önsal, 1993:12). iş gücüne katılma oranları orta yaş gruplarında zirve noktalara ulaşmaktadır. 20-60 yaşlar arasındaki çalışan grupların oranı ülkemizde %60 lar seviyesindedir (Aruoba ve diğ., 1992:24). Oysa 15-64 yaş grubunu oluşturan iktisaden faal nüfus yaklaşık 40 milyon civarındadır (DPT,1994:82). Ancak bu nüfusun içinde önemli ölçüde eğitime devam eden gereçler, askerlik yapan gençler ve kırsal kesimde tarım sektöründe olan gizli işsizler yer tutmaktadır. OECD verilerine göre Türkiye'de iş gücü fazlası hızlı nüfus artışının yanında ekonominin bu nüfusu taşıyacak kapasiteye ulaşamamış olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir (Atalay, 1990:428).

3- İstihdam ve İşsizlik.

Çalışma irade ve kararında olan emek birimlerinin üretime fiilen katılabildiği iktisadi duruma tam istihdam denilmektedir (Ülgener, 1986:5). İşsizlik ise toplum açısından üretici kaynakları başta iş gücü olmak üzere bir bölümünün kullanılmaması boşa harcanması, kaynakların üretim dışı kalması veya toplumun savurganlığı olarak değerlendirilirken, birey açısından çalışma irade ve iktidarında olup da bir iş aradığı halde iş bulamayan kimseye işsiz denilmektedir (Talaş, 1983:94). Ayrıca işsizlik türlerini açık, mevsimlik, teknolojik, konjoktürel, arızı ve bünyesel olarak çeşitlendirmek mümkündür. Yine bu konuda önemli bir noktada gizli işsizliktir. İş gücünden önemli bir kısım istihdamdan çekildiği halde üretim miktarında değişme olmadığında, üretimden çekilen miktarın gizli işsiz olduğu bilinmektedir.

Bu noktadan hareketle Türkiye'de işsizliğin hemen bütün türlerinin bir arada görüldüğü, iş sektörlerinde eksik istihdam seviyesinde dengelendiği söylenebilir. Bu konuda tarım sektörü başta olmak üzere, özellikle devlet sektörlerinde işçi ve memur kadrolarının şişirildiği bilinmektedir. Bu alandaki bazı araştırmalarda tam kapasite ile çalıştırıldığında 5 bin kişiyle çalışabilecek bir devlet işletmesinin 18 bin kişi ile tam kapasitenin çok altında çalıştığı, yine aynı mal ve hizmeti üreten bir özel sektör 400 kişi çalıştırırken, devlet sektörüne ait işletmede 5 bin kişi çalıştığı kaydedilmiştir (Türkay, 1979:15).

1990 nüfus sayımına göre istihdam edilen nüfusun (18.887.371 kişi) yansı (%50'si tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarımda istihdam edilenlerin %96 sı kırsal kesimdedir. Ayrıca tarımda istihdam edilenlerin %64 ü ücretsiz aile işçisidir. Bunların %73 ünün kadın nüfus olduğu hesaplanmıştır (DİE, 1991:V-4). Kırsal kesimde çalışan bu nüfusun önemli ölçüde verimli çalıştıkları söylenemez. Bu durum dikkate alındığında kırsal bölge nüfusunun potansiyel işsizlik kaynağını oluşturduğu söylenebilir.

Yine önemli bir noktada kentsel ve kırsal yerlerde iş gücüne katılma oranı farklıdır. Bu oran kentsel yerlerde %43.3 iken, kırsal yerlerde %64.1 dir (DİE, 1991:V-1). Görüldüğü gibi Türkiye'de faal nüfusun çoğu kırsal kesimde istihdam edilmektedir.

Tablo 1: Faal Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (,%)

Sektörler	1970	1975	1980	1985	1990	1992	1994
Tarım	65.7	61	55.8	52.8	49.6	44.9	44.7
Sanayi	9.5	11.5	12.2	13.3	14.1	17.6	15.8
Hizmetler	24.8	27.5	32	33.9	36.3	37.3	39.6

Kaynak: DİE, İstatistik Yıllıkları

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'de tarım sektöründe çalışan nüfus giderek azalırken, hizmetler ve sanayi sektöründeki çalışan nüfus artış göstermektedir. Ancak hizmetler sektöründeki artış daha hızlı olurken, sanayi sektöründeki artış daha yavaş yükselmektedir.

1995 senesinde toplam iş gücünün 20.6 milyon olduğu, bunun 18.7 milyonun istihdam edildiği, 8.3 milyonun tarım sektöründe, 2.9 milyonun sanayi sektöründe, 7.4 milyonun hizmetler sektöründe istihdam edildiği hesaplanmıştır (DPT,1994:213). Buna karşılık 1995 senesinde 1.9 milyon işsiz sayısı olduğu, bunların %9.2 sinin işsiz olduğu ve %8.2 sininde eksik istihdam edildiği kaydedilirken, işsizlik ve eksik istihdam nedeniyle atıl durumda bulunan iş gücünün %17.4 olduğu hesaplanmıştır (DPT, 1994:214). Bu miktar yedinci planda yaklaşık %20 civarında hesaplanmıştır (DPT, 7plan:216). İşsizlik oranının dağılımı bakımından en yüksek nispeti kentte 15-24 yaş grubunda olan lise ve yüksek okul mezunları (%33) oluşturmaktadır (DPT, 1994:214)

Yaş gruplarına göre iş gücüne katılma oranı daha çok 15-60 yaşları arasında dikkati çekmekle birlikte, 15-45 yaşlarındaki grubun iş gücüne katılma oranı en yüksek seviyede olduğu kaydedilmiştir (DİE, 1995:90).

Biz 15-34 yaş gruplarını incelemeye çalıştığımız için daha çok bu gruplar üzerinde tartışmak istiyoruz. 15-34 yaş grubunu dört bölümde incelenirse; (DİE,1995:64).

15-19 yaş grubu 6.2 milyon

20-24 yaş grubu 5.1 milyon

25-29 yaş grubu 4.8 milyon

30-34 yaş grubu 4.1 milyon

Bu yaş gruplarının tamamı yaklaşık 20.2 milyondur. Başka bir ifade ile Türkiye'nin nüfusunun üçte birini oluşturmaktadır.

İşsizlik açısından ise daha çok kent işsizliği üzerinde tartışma yapacağız. Ancak bilgi amacıyla Türkiye ortalaması;

15-19 yaş gruplarında 226.3 bin

20-24 yaş gruplarında 339.2 bin

25-29 yaş gruplarında 198.2 bin

30-34 yaş gruplarında 108 bin işsiz olduğu hesaplanmıştır (DİE, 1995:268). Böylece adı geçen yaş gruplarında toplam işsiz sayısı yaklaşık 871.700 olarak belirtilmiştir.

Ayrıca önemli sayılan bir nokta 12-21 yaşları, arasında 14 milyon civarında eğitime devam eden, bir milyon civarında silah altında olan gruplar ve kesin rakam verilmemekle beraber kırsal kesimlerde tarım sektöründe çalışan önemli miktarda gizli işsizleri hesaba katmak gerekmektedir. Erdoğan'ın belirttiği gibi, gelişmiş yada gelişmekte olan bir ülkede nüfusun tamamının bir işte olması imkansızdır. Çünkü işini kaybetmiş olan, işini beğenmeyip değiştirenler gibi, işsizler grubu her zaman olacaktır (Erdoğan, 1991: 21). Ancak bu işsizler grubunun belirli bir ölçüyü çoktan aşmış olması, özellikle bu grupların eğitilmiş kesimlerden olmasının endişe verici boyutlarında ortadadır.

Her ülkede bir miktar (oranda) işsiz olması normal karşılanmakla beraber genellikle bu oran %3-4 civarında olduğu zaman, bu duruma tam istihdam olduğu gözüyle bakıldığı kaydedilmektedir. Buna karşılık geri kalmış ülkelerde bu sınır biraz daha yükseltilerek %5 olabileceği kabul edilmiştir (Türkey, 1979:3). Oysa ülkemizde işsizlik oranının %20 lerce olduğunu belirtmiştik. Buna karşılık İşçi Bulma Kurumu (İİBK) verilerinde işsizlik oranının oldukça düşük olduğu (%6.3) gösterilmektedir (İİBK, 1990:26). Bu durumun nedeni olarak insanların bu kuruma fazla baş vurmaması ve iş bulma umudu verememesinden kaynaklandığı bilinmektedir.

Kaydedeler bir noktada kalkınma planlarında işsizlik ve istihdam konusundaki yaklaşımlardır. Birinci planda (1963-1967) ana hedef olan gelir artışı yanında, istihdam hedefi olarak, işsizlik meselesini çözmek, çalışanların mesleki düzeylerini yükseltmek, her seviyede yeterliliğe dayanan bir istihdam politikasıyla yetişenleri yerinde kullanmak ve sağlam bir sosyal hareketlilik meydana getirmek, çalışan nüfusun çeşitli meslek grupları itibarıyla bölünüşündeki dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve daha dengeli bir dağılım

sağlamak olarak belirtilmiştir (DPT, 1963:35). Ayrıca iş gücü fazlasının Batı Avrupa ülkelerine ihracı ana politikalarından sayılmaktadır.

Adı geçen politika doğrultusunda 1962 den başlayarak 1973 e kadar Avrupa ülkelerine işçi göçü resmen devam etmiştir. Günümüzde son verilere göre Avrupa ülkelerinde yaklaşık 2.5 milyon Türk yaşamaktadır. Bunların 2 milyona yakın Almanya'dadır (Şen Faruk ve diğ, 1993:25). Bunun yanında Türk Cumhuriyetlerinde ve Arap ülkelerinde çalışan işçilerimizle birlikte 3 milyon civarında yurt dışında vatandaşımızın bulunduğu kaydedilmektedir (Çalışma Bak., 1992,2). Yurt dışındaki bu nüfusun ancak üçte birinin işçi olarak çalıştığı, diğerlerinin işçilerin aile üyeleri olduğu bilinmektedir. Ancak yurt dışına iş gücü ihracı etme girişimlerinin kısmen yararlı olduğu, buna karşılık giderek büyüyen işsizlik oranı karşısında ülkemiz için bir çözüm olmadığını görmüştür.

İkinci planda(1968-1972) istihdam bağımlı bir yan hedef olarak ele alınmış ve bağımsız bir hedef planda kentlere aşırı iş gücü akımını önlemek hedeflenirken, bu planda tersine şehirleşme teşvik edilmiştir (DPT, 1968:632). İstihdam politikasının temel ilkeleri istihdam meydana getirebilme kapasitesi yüksek olan sektörlerle ve projelere öncelik verilmesi hedeflenmiştir.

Üçüncü planda (1973-1977) istihdam probleminin çözümü için uzun dönemde, hızlı bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesine bağlı olduğu belirtilerek, uzun dönemli bir çözüm benimsenmiştir (DPT, 1973:146).

Dördüncü planda istihdam sorununa gerçekçi çözümler getirilmesi ilke olarak kabul edilmiştir. Böylece sanayi ve teknoloji politikalarıyla uyumlu ve tutarlı bir istihdam politikasının geliştirileceği kaydedilmiştir (DPT, 1979:275).

Beşinci planda (1985-1989) önemli hedeflerden biri istihdamı artırmak ve öncelikle genç işsizliğini azaltmaktır. İş gücü arz ve talep piyasalarında istihdam artırıcı düzenlemelere gidilmesi, gençlere yaygın eğitimle beceri ve meslek kazandırılması öngörülmüştür (DPT,1985:131).

Altıncı planda (1990-1994) istihdam gelişmesini sağlayacak ortamın sağlanması ve devamı için yatırımların teşviki, teşebbüs gücünün geliştirilmesi, küçük ve orta ölçekli teşebbüslerin desteklenmesi, nitelikli iş gücü yetiştirilmesi ve mevcut iş gücünün niteliğinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda geniş istihdam imkanları olan hizmet sektörünün geliştirilmesine çalışılması ve desteklenilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca sakatlar ve eski hükümlülerin problemlerini çözmek için tedbir alınması öngörülmüştür (DPT, 1989:302).

Yedinci planda (1996-2000) altıncı planda düşük olarak gerçekleşen istihdam artışı ağırlıklı olarak hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Genel olarak kamu kesimindeki iş gücü verimliliğinin ortalaması uluslararası standartlardan düşük olduğu belirtilmiştir.

1994 de açık işsizliğin %10.5 e, eksik istihdamın %9.3 e yükseldiği kaydedilmiştir. Temel ilke olarak istikrarlı yatırım ağırlıklı ve rekabetçi ekonomik koşullara dayalı yüksek bir büyüme hızının gerçekleştirilmesi yoluyla üretken istihdamın artırılması hedeflenmiştir. Teknolojik gelişmeye paralel olarak iş gücünün niteliğinin yükseltilmesi yoluyla istihdamın gelişme potansiyelinin güçlendirilmesi planlanmıştır. Ayrıca kamudaki aşırı istihdamın azaltılması, ara kademe iş gücü yetiştirilmesi, kendi işlerini kuranlara destek verilmesi ve kalifiye eleman yetiştirilmesi hedeflenerek işsizlik oranının %7.7 ye düşürülmesi öngörülmüştür (DPT, 1995;53).

Planlarda görüldüğü gibi, temel hedefler genellikle satırlarda kalmış, her yeni yapılan planda istihdam sorununun karmaşıklaşarak arttığı ve işsizlik oranının yükseldiği kaydedilmektedir. Devlete ait işletmeler had safhada işçi sayısı ile şişirilerek adeta bu işletmeler işsizlik sigortası fonksiyonunu üstlenmiştir. Çünkü birçok insana aylarca ücretli izin yada yarı ücretli zorunlu izin verilmektedir. Buna karşılık planlardaki temel ilke ve prensipler kamu kuruluşlarında bile uygulandığı söylenemez. Sadece teşvik edici olmaktan öteye gidememiştir. Hatta çeşitli gruplar plana karşı çıkmışlardır (Kıhçbey, 1984:121).

Ayrıca çalışma konumuza ilişkin önemli bir noktada Türkiye'deki gelir dağılımının adil olmayışı ve dengesiz oluşudur. Oysa sosyal istikrar ve toplumsal barıştan söz edildiği zaman ilk önce sosyal yönü ağır basması nedeniyle adil gelir dağılımı gelmektedir. Üretim sonunda elde edilen ürünlerin paylaşılması ve bölüşülmesi gerekmektedir. Bu nedenle ürünlerin hiç bir toplumda tesadüfi bir şekilde paylaşılamayacağı ve kapanın elinde kalmayacağı çeşitli sosyal politikalarla tedbirler alınmaya çalışılmaktadır. Buna karşılık Türkiye'de gelir paylaşımı ve dengesizliği her gelen gün biraz daha bozulmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren bozulan gelir dağılımı, 1987'lerde kısmen düzelmesine karşılık 1995 lere doğru iyice dengenin bozulduğu kaydedilmektedir. Bu dönemlerde milli gelirin %54.9 unu nüfusun beşe ayrılan diliminden en zengin kesim alırken, %4.9 unu en yoksul %20 lik kısmın aldığı kaydedilmektedir (Yeni Yüzyıl, 19 Ekim, 1996). 1990 verilerine göre ülkemizin beş nüfus grubuna düşen milli gelirden aldıkları pay, zengin kesimden fakirlere doğru, birinci %20 lik grup %49.94 ünü, ikinci grup %21.16 sını, üçüncü grup %14.06 sını, dördüncü grup, %9.61 ini ve beşinci grup %6.24 ünü almaktadır (DİE, 1991:111-7). Görüldüğü gibi ülkemizde pastadan pay alma durumu Afrika ülkelerine yada Latin Amerika ülkelerine benzemektedir. Yine bu konuda dikkati çeken bir noktada Türkiye'de en zengin %20 lik kesim kentlerde milli gelirin %57.2 sini almaktadır. Bu noktadan hareket edilerek toplumlarda üretim faaliyetlerine gösterilen gayret ve titizliklerin elde edilen ürünlerin paylaşılmasında da uygulanması gerekmektedir. Bu sistemi düzenleyen mekanizmaların acilen ülkemizde uygulanması hayati önem taşımaktadır.

4- Varoşlardaki İşsizlik Sorunu

Türkiye'de bilindiği gibi 1950 lerden sonra kırsal alanlardan şehirlere doğru yoğun bir göç başlamış ve halen bu göç olgusu önemli ölçüde devam

etmektedir. Şehirlere doğru göç nedenlerinin başında ise ekonomik durumun yer aldığı genellikle araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Kırsal alanların çeşitli nedenler dolayısıyla itici, kentsel alanların çekici merkezler rolünü oynaması, şehirlerde had safhaya varan nüfus birikimlerine neden olmuştur (Keleş, 1993, 47). Şehirlerin kapasitesinin çok üstünde nüfus akımından dolayı, buralarda konut ve İstihdam sorunu baş göstermiştir,

Konut sorunu gecekondular kurarak yada ikinci el yapılmış gecekondular satın alınarak kısmen vatandaşlar tarafından çözüm yoluna gidilirken istihdam sorunu dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır.

Şehirlere gelen ilk kuşağın kırsal alanda kesin olmamakla birlikte çoğunluğunun gizli işsizler ya da işsizler olduğu bilinmektedir. Buna karşılık şehirlerde istihdam edilemeyen bu grupların tamamen tüketici bir konuma düştükleri ve açık işsizler grubuna girdikleri söylenebilir. Bu insanların şehirde daha iyi yaşama isteği ve umudu yanında, kırsal bölgelerdeki durumlarından daha iyi olmalarına karşılık, şehrin yaşama maliyetini ancak kentlerde yaşayarak görmektedirler.

Şehir merkezlerine uzak, ancak şehir imkanlarından önemli ölçüde faydalanan (sağlık, eğitim gibi) bu insanlar kendilerinden ekonomik ve sosyal açıdan daha iyi olanları görebilmektedir. Ancak kendileri genellikle istedikleri seviyenin çok altında (eğitim, ekonomik açıdan) kalmaktadırlar.

Kırsal alanlardan gecekondulara gelen insanlara buralarda daha çok hemşeri ve akrabaları yardımcı olmaktadır. İlk kuşaklar hemen her bulabildiği istihdam fırsatına razı olmak durumundadır. Çünkü bu insanların çoğu vasıfsız işçi özelliği taşımaktadır.

İkinci ve üçüncü kuşaklar ise artık kırsal bölgelerin geleneksel değerlerini tanımamakla beraber tamamen kent kültürüyle de yetişmemişlerdir. Başka bir ifadeyle henüz kentlileşmemişlerdir. Ayrıca gerek eğitim açısından, gerekse ekonomik açıdan yetersiz bir seviyede olduklarından istedikleri hayat tarzına ulaşamamanın sıkıntısını hissedebilmektedirler.

Bu insanların hayat standartlarının düşüklüğü ailelerinde derinden etkilerken (Dirimtekin, 1965:31), psikolojik durumları önce kendilerini, sonra toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Dirimtekin bu tür toplumlarda insanların kendisine güvenini kaybedeceğini, düzensiz hayat tarzı olan sınıflar oluşacağını kaydetmektedir. Hatta işsizlerde korku, kin ve asabi durumun had safhaya gelebileceğini belirtmiştir (Dirimtekin, 1965:32).

İşsizliğin arttığı toplumlarda insanlar geçimini kazanarak normal kazanç yolları bulamayınca, normal olmayan yollardan kazanç elde etme yollarının aranmaya başlanacağı kaydedilirken, daha fenası saldırgan bir sınıfın oluşacağı belirtilmektedir (Dirimtekin, 1965:34). Bu konuda genel olarak iki görüş dikkati çekmektedir. Birincisi kentlere yerleşen bu kitlelerin devrimci yönde

gelişeceğini iddia ederken, ikinci görüş; kentleşmenin yarattığı gecekondu alanlarında siyasal davranışların tutucu yönde olduğunu kabul etmektedir (Keleş, 1993:32-33). Son yıllardaki gelişmeleri örnek göstererek Ergilde birinci görüşe katılmaktadır (Ergil, Yenyüzyıl: 11.2.1997).

Bu konuda gecekondu bölgelerinin şehirlere göre, bölgelere göre, hatta mahallelere göre değişik yapıya sahip oldukları söylenebilir. Gecekonduların önemli kısmı daha kuruluş aşamasında iken belirli bölgelerden gelen akraba, hemşehri yada benzer düşünceye sahip kişiler tarafından oluşturulduğu bilinmektedir. Bundan dolayı bu bölgelerde farklı gruplaşmaların önemli rol oynadığı bizim 1989 daki araştırmamızda da dikkati çekmiştir (Doğan, 1990:88).

Görüldüğü gibi uzun süreli işsizler bir taraftan toplumu olumsuz yönde etkileyerek endişe verici bir duruma getirirken, bir taraftanda yoksulluğa neden olarak, yoksul grupların çoğalmasına yol açmaktadır (Griffikin F.,Morrissey M.,1992,31).

Yukarıda belirtildiği gibi, uzun dönem işsizlik sorunu çözülemez devam ederse, bir taraftan devletin gelir vergisi azalacağından devlete ekonomik zarar verirken, toplumun yoksullaşması ve insanların saldırganlaşması yanında yabancılaşma da dikkati çekmektedir (Griffikin F.,Morrissey, M., 1992:3). Yabancılaşma genel düzeyde, bireylerin var olan yapıları (toplumsal kurumlara) bağlı beklentiler, değerler, kurallar ve ilişkilerden uzaklaşma olarak belirtilmektedir (Ergil, 1980:73). Yabancılaşma konusunda araştırma bulguları, güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, soyutlanma olgusu, ve kendinden uzaklaşma duygularının öne çıkması olarak kaydedilmektedir (Ergil, 1980,77). Yine yabancılaşmanın önemli nedenlerin olarak sistemin yetersizliği ve bireyin yetersizliği gösterilmektedir.

5- Bulgular ve Tartışma

Araştırma Mayıs-1977 de, İstanbulda, Alemdağı, K.Bakkalköy ve Gazi Mahallesiinde yapılmıştır. Her yerleşim biriminden tesadüfi örneklem sistemine göre 15-34 yaş arasında 100 er birey olmak üzere toplam 300 kişiyle görüşülmüştür.

Tablo 2: Doğum Yeri

	Alemdağı	K.Bakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
Köy-kasaba	60	39	50	14	49
İlçe	24	38	33	95	32
tl	16	23	17	56	19
Toplam	100	100	100	300	100

Tabloda görüldüğü gibi bu bölgelerde yaşayan insanların %49 u köy doğumlu, %32 side ilçe doğumludur. Yani yaklaşık %80 civarı kırsal alanlarda doğmuştur. İl doğumlu olanların nispeti ise %19 dur.

Tablo 3: Deneklerin Yaşları (15-34)

	Alemdağı	K.Bakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
15-19 Yaş	38	29	13	80	27
20-24 Y.	43	32	29	104	35
25-29 Y.	9	19	30	58	19
30-34 Y.	10	20	28	58	19
Toplam	100	100	100	300	100

Deneklerin %27 si 15-19 yaşını oluştururken, %35 i 20-24 yaşlarındakiler oluşturmaktadır. Diğer yaş grupları %19 ar nispetini oluşturmaktadır.

Tablo 4: Eğitim Durumu

	Alemdağı	K.Bakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
Okur-Yazar Değil	-	1	12	13	4
Okur-Yazar	-	2	14	16	5
İlkOkul M.	45	31	53	129	43
Orta Okul M.	17	30	9	56	19
Lise ve dengi M.	33	26	8	67	23
Yüksek O.M.	5	10	4	19	6
Toplam	100	100	100	300	100

Deneklerin eğitim durumuna bakıldığında kırsal alanlardan çok kent özelliği göstermektedir. Genç kuşaklar üzerinde bir çalışma olduğu içinde okur-yazar oranının düşük olduğu dikkati çekmektedir. Ancak ortaokul, lise ve yüksek okul oranlarının %48 i oluşturduğu kaydedilmiştir.

Tablo 5: Çalışma Durumu

Alemdağı	KBakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%	
Çalışıyor	76	70	52	198	66
Geçici Çalışıyor	5	15	28	48	16
Çalışmıyor	19	15	20	54	18
Toplam	100	100	100	300	100

Tabloda görüldüğü gibi yerleşim birimlerinin konumlarına göre istihdam durumunda değişmektedir. Ancak genel özellik olarak gecekonduların genel durumunu gözler önüne sermektedir. Dikkati çeken önemli nokta çalışmayanlar ile geçici çalışanların oranı yaklaşık %38 nispetini oluşturmaktadır. Bu durum son yıllarda adı sıkça duyulan Gazi Mahallesi'nde %48 lere ulaşmaktadır. Böyle olunca işsizlik sorununun had safhada olduğu, tehlikeli boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Aile Araştırma Kurumunun (AAK) bir yayınında da bu sonuçlara yakın veriler elde edilmiştir. Erkeklerin %36.4 ünün çalışmadığı, çeşitli nedenlerden dolayı işsiz kaldığı kaydedilmiştir (AAK yayını, 1993:88). Yine aynı kaynakta yaşlara göre işsizlik oranı belirtmiştir. Buna göre 15-19 yaşlarında %30,5, 20-24 yaşlarında %28.3, 25-29 yaşlarında %11.3 ve 30-34 yaşlarında %5.8 nispetini işsizlerin oluşturduğu kaydedilmiştir (AAK, 1993:89). Halbuki istihdam edilenler arasında en yüksek iş bulma ve istihdam edilme yaşlarının 15- 45 yaşları arası olduğu bilinmektedir. Buna karşılık gecekonduların bölgelerinde yukarıdaki belirtilen yaşlarda da (15-34) işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bu konuda kayda değer bir noktada işsizlerin eğitim durumuna göre dağılımıdır. İşsizlerin %24.8 i ilk okul mezunu, %15.3 ü orta okul mezunu, %26.9 u lise mezunu ve %35.7 si yüksek okul mezunudur (AAK,1993:167). Bu veriler daha önce DİE ve beş yıllık planlamalarda gösterilen verilere yakın sayılabilir. Yalnız ilk okul mezunlarının işsizlik oranı gecekondularda daha yüksek bulunmuştur. Yine gecekonduların bölgelerinde DPT nin yaptığı bir araştırmada aile reislerinin çalışmama nedenleri arasında işsizlik (11.6), çalışamaz halde olma (10.7) ve ev kadını olma (%10.3) başta olmak üzere, mevsimlik, öğrenci, emekli gibi nedenlerde sıralanmıştır (DPT, 1991:52).'

Tablo 6: Sosyal Güvenlik Durumu

	Alemdağı	K.Bakkalköy	Gazi Mh.	Toplam	%
Emekli S., SSK, Bağkur-Özel	37	52	20	109	36
Bağlı Değil	63	48	80	191	64
Toplam	100	100	100	300	100

Deneklerin %36 sı herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı iken, %64 ü herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadığını belirtmiştir. Bu durum Gazi Mahallesi'nde daha da dikkati çekmektedir.

Tablo 7: Meslek Durumu

	Alemdağı	KBakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
öğrenci	7	13	1	21	7
Memur	3	15	5	23	7.6
İşçi	40	39	46	125	41.6
İşveren	11	7	9	27	9
Serbest M.	28	16	18	62	20.6
Vasıflı İşçi	6	4	11	21	7
Vasıfsız işçi	5	6	10	21	7
Toplam	100	100	100	300	100

Meslek dağılımına baktığımızda memur kesiminin düşük, işçi kesiminin oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir (%41.6). Bu orana vasıflı ve vasıfsız işçilerde katıldığında yaklaşık %55 nispetini aşmaktadır. Buna karşılık iş veren oranının %9 nispetinde olduğu kaydedilmiştir. Serbest meslek konumundakilerin çoğu da marjinal işlerde çalışmaktadır. Seyyar satıcılık, tezgahçılık, vs.

Tablo 8: Aylık Harcama ve Masraflar (Mayıs-1997).

	Alemdağı	K.Bakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
Hiç harcamıyor	6	-	1	7	2.3
1-9 milyon	22	13	10	45	15
10-19 milyon	37	20	30	87	29
20-29 milyon	13	30	21	64	21.3
30-39 milyon	10	16	15	41	3.6
40-49 milyon	5	11	12	28	9.3
50+milyon	7	10	11	28	9.3
Toplam	100	100	100	300	100

Görüşme yapılan kimselerde aylık gelirinden önce, aylık harcamalarının araştırılması giderlerinin belirtilmesiyle bir bakıma gelirlerinin daha rasyonel öğrenilmesi hedeflenmiştir. Çünkü bu insanların çoğunun birkaç çeşit gelirleri olduğu halde, hafta sonları başka işlerde çalışılması, birden fazla işlerde çalışılması, memleketlerinden çeşitli gıda ve gelir sağlamaları gibi, ancak genellikle yalnız bir yerde çalışılan aylıklar yada ücretler gelir olarak belirtildiği bilinmektedir.

Tablo 9: Aylık Gelir Durumu (Mayıs-1997)

	Alemdağı	KBakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
Geliri Yok	14	8	9	31	10.3
1-9 milyon	4	5	-	9	3
10-19 milyon	24	10	14	48	16
20-29 milyon	17	20	32	69	23
30-39 milyon	14	21	23	58	19.3
40-49 milyon	12	19	5	36	12
50+milyon	15	17	17	49	16.3
Toplam	100	100	100	300	100

Aylık harcama ile, aylık gelir karşılaştırıldığında gelirlerin daha yüksek olduğu gözükmemektedir. Burada geliri hiç olmayanlar yaş grupları göz önüne alınır (15-34) endişe edilmemelidir.

Tablo 10: Kaç senedir İstanbulda yaşanması

	Alemdağı	K.Bakkalköy	Gazi Mah.	Toplam	%
Doğumdan beri	20	8	8	36	12
1-3 senedir	13	6	20	39	13
4-6 senedir	11	8	22	41	13.6
7-9 senedir	16	37	23	76	25.3
10+senedir	40	41	27	108	36
Toplam	100	100	100	300	100

Bulgulara bakıldığında bu bölgelerdeki araştırmalarda İstanbul doğumlu olanların oranı %12 dir. Diğerleri farklı sürelerden beri şehirde oturan kimselerdir. Kayda değer bir noktada bu bölgelerde 10 senenin üzerinde kalan kimselerin %36 nispetini oluşturmalarıdır. Bu nedenle çalışma yapılan bölgelerdeki insanların henüz şehirlili olamadıkları, kent kültürüyle bütünleşemedikleri söylenebilir. Çünkü bu konuda yapılan çalışmalarda araştırmacıların ortak görüşü, kırsal alanlardan kentlere gelen kimselerin kentleşmesi için genellikle üçüncü kuşağın ancak kentleşebileceği ve kent kültürüne uyum sağlayabileceği kabul edilmektedir. Hatta bu tür yerleşim bölgelerinin kentleşmek için bir staj bölgesi olduğu yada tampon bölgeler olduğu kaydedilmiştir (Heper, 1983:60).

6- Sonuç ve Öneriler

Netice olarak gecekonduların bölgelerinde işsizlik oranının yüksek olduğu, buna karşılık her geçen gün bu orana yeni işsizler de katılarak daha da yükseldiği söylenebilir.

Birinci kuşağın genellikle marjinal işlerde çalıştığı, buna karşılık ikinci ve üçüncü kuşağın kısmen daha kalifiye meslekler edindiği, şoförlük, duvar ustası gibi, kaydedilirken, istenilen mesleklere ulaşamadığı görülmüştür. Gerek eğitim açısından, gerek ekonomik açıdan gerekse iş bulmada avantaj sağlayan yeterli kalifiye mesleklere ulaşamamıştır. Bu durum gecekondular bölgesinde yaşayan insanları kendine güvenin sarsılması ve psikolojik açıdan, ekonomik yetersizlikler nedeniyle olumsuz yönde etkilemektedir. Bu insanlar başarısızlık nedenlerini işsizliğe, ekonomik imkansızlığa ve torpilsizliğe bağlamaktadır (AAK, 1993:182). Başarının ve kendine güvenin önemli nedenleri olarak da çalışkanlık, eğitim, torpil ve aileden gelen ekonomik güç sayılmaktadır (AAK, 1993:179).

Görüldüğü gibi, gecekondularda insanların başarılı olması daha çok eğitim, ekonomik güç ve bireysel kabiliyete bağlı olduğu dikkati çekmektedir. Böyle olunca bu bölgelerdeki insanların yaşına, kabiliyetine ve kapasitesine göre çeşitli meslekler edinmesi ve kendini güçlü hissetmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareket ederek bu bölgelerdeki genç iş gücünün çeşitli kurumların desteğiyle kısa ve uzun dönemler şeklinde planlanarak bölgelere göre iş talebini karşılayacak mesleklere yönlendirmek, rehberlik hizmetleri vermek önemli yer tutmaktadır. Bilindiği gibi, istihdamı kolaylaştıracak tedbirlerin başında eğitim, insan gücü planlaması, iş piyasasının düzenlenmesi ve rehberlik hizmetleri gelmektedir.

Belirtilen amaç doğrultusunda başta yerel yönetimlerin devletle işbirliği yaparak daha çok serbest piyasada çalışabilecek kaliteli insan yetiştirilmelidir.

Kısa dönemde bu bölgelerde altı aylık yada bir senelik uygulamalı yoğun kurslar tertiplenerek, elektrikçi, tamirci, terzilik, berberlik, duvar ustası, sıva ustası, soğuk demir ustası, şoförlük gibi meslekler yanında, kapıcılık,

kalorifercilik gibi, alanlarda insanların yaşına, eğitim durumuna ve kabiliyetine göre meslek edinmelerine yardımcı olunmalıdır.

Yine özel teşebbüs sahiplerinin bu bölgelere yakın yerlerde iş yeri açmaları teşvik edilmelidir. Bu bölgelerdeki iş gücü potansiyelinden faydalanmaları sağlanmalıdır. Ayrıca bu bölgelerde küçük ve orta boy işletmeler teşvik edilerek, kendi hesabına çalışanları ve istihdam imkanları artırılmalıdır.

Bu bölgelerde devlet çeşitli alanlarda rehberlik hizmetleri vererek, bu insanların unutulmuş olmadıklarını, giderek "devlete güvenilmez görüşünün" yaygınlık kazanılmasına engel olunmalıdır. Çünkü 1980'lerde yapılan bir çalışmada devlete güvenilmez diyenlerin oranı %13.2 ve devlet kendilerinin zararına bir karar alabilir diyenlerin oranı %19 dur (Heper, 1983:106-107).

Eğitim açısından zorunlu eğitimden sonra mesleki ve teknik eğitime daha çok ağırlık verilerek, teşvik edilmelidir, özellikle ara insan gücü yetiştirilmelidir. Çünkü bu bölgelerdeki aileler uzun bir dönem eğitimin masraflarına dayanmamaktadır. Esasen bu ailelerin ekonomik durumları, uygun olmayan mesken tipleri uzun dönem eğitim yapmalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Vasıfsız olan lise mezunlarına istekleri doğrultusunda, vasıf kazandırıcı meslekler edinmelerine dönük çalışmalar yapılmalıdır.

Uzun vadede ise köy-kent farkını azaltarak insanların doğdukları bölgelerde kalmasını sağlayıcı tedbirler alarak, büyük şehirlere doğru göçün yavaşlatılması yönünde gerekli ekonomik sosyal ve kültürel tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- AAK(Aile Araştırma Kurumu), **Aile Politikaları**, Ankara, 1992.
- AAK, Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü, Ankara, 1993.
- Aren, Sadun. İstihdam Para ve İktisadi Politika, Ankara, 1984
- Aruoba, Çelik ve diğ., **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, TEK, Ankara, 1992.
- Atalay, Sofa "Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de İşgücü ve Ücret Politikaları" **MPM yayını**, No:428.
- Centel, Tankut, **Çocuklar ile Gençlerin İşgüvenliği**, İ.Ü. yayım, No:3041, İstanbul, 1982.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müd., (1991 Yılı Raporu), Ankara, 1992.
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, 1995
- DİE, Ağustos 1991'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, 1991.
- DİE, 1990 Genel Nü'us Sayımı, Ankara. 1993.
- DİE. Türkiye Ekonomisi ve İstatistiki Yorumlar, Ankara, 1996.
- DİE, **İstatistiklerle Kadın** (1927-1992), Ankara, 1995.
- Doğan Cihangir, Türkiye'de Gecekondu Meselesi ve Ümraniye M.Kemal Paşa Gecekondu Bölgesinde Bir Saha Çalışması (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İ.Ü.S.B.Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- DPT, **Gecekondu Araştırması**, Ankara, 1991. DPT, BBYK Planı (1963-1967), Ankara, 1963. DPT, İBYK Planı (1968-1972), Ankara, 1968. DPT, ÜBYK Planı (1973-1977), Ankara, 1973. DPT, DBYK Planı (1979-1983), Ankara, 1979. DPT, BBYK Planı (1985-1989), Ankara, 1985. DPT, ABYK Planı (1990-1994), Ankara, 1989. DPT, YBYK Planı (1996-2000), Ankara, 1995.
- DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 1994 Yılı Programı, Ankara, 1994.

DPT. **ABYK Planı öncesinde Gelişmeler** (1984-1988), Yayın No:2190, Ankara, 1990.

DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994.

DPT, Türkiye'de İşgücü Eğitimi, Ankara, 1990.

DPT, **İstihdam**, yayın No: 2170, Ankara, 1989.

t

DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı), **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1996.

Dirimtekin, Halil, **İşsizlik Sorunları**, İstanbul, 1965.

Ekin, Nusret, "Gençlerin işsizlik Sorunu," **Sosyoloji Konferansları**, 18.kitap. s(39-50), İstanbul, 1980.

Ekin Nusret, "Yoğunlaşan Çalışma Sorunları," **Basisen**, İst., 1994.

Erdoğan, Nihat, Sosyolojik Açından Kent İşsizliği ve Önemi, Ege Ü., İzmir, 1991.

Ergil, Doğu, Yabancılaşma ve Siyasal katılım, Ankara, 1980.

Gülfidan, Şebnem "İngiltere'de Aile" Aile Politikaları, AAK Yayını, Ankara, 1991.

Grilfikin F., Morrisey M., The New Unemployed (Joblessness and Poverty Market Economy) London, 1992.

Hart, Charles W.M., Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi (Çev.Nephan Saran) İst., 1969.

Heper, Metin, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sos.Bil.Der.Yayını, Ankara, 1973.

Heper Metin, Türkiye'de Kent Göçmeni ve Bürokratik Örgütler, İstanbul, 1983.

Hizmet İş, Dünya ve Türkiye'ye İlişkin Görüşler, Ankara, 1995.

t.l.B.K 1995 Faaliyet Raporu, Ankara, 1996.

Keleş, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, Ankara, 1993.

Kılıçbay, Ahmet, Türk Ekonomisi. T.t. Bankası, Yay. Ankara, 1984.

Kurtkan B.Amiran, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İstanbul, 1982.

Murat, Sedat, Türkiye'de Gençlerin İşsizliği, I.Ü.S.B.E.(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991.

Onat Ümit, Gecekondu Kadınının Kente Özgü Düşünce ve Davranışlar Geliştirme Süreci, AAK Yayını, Ankara, 1993.

Şen, Faruk, Sedat. Koray, Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri, Ankara, 1993.

- Talaş, Cahit, **Sosyal Ekonomi**, Ankara, 1983.
- Tatlıdil Ercan, **Kentleşme ve Gecekondu**, Ege Ü.Yayıncılık, İzmir, 1989.
- Tuncer, Baran, **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, H.Ü.Yayıncılık, Ankara, 1976.
- Türkay Orhan, Türkiye'de İstihdam Sorunu ve Geleceği, İstanbul, 1979.
- Ülgener, Sabri, Millî Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul, 1986.
- Yazgan Turan, "Türkiye'nin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Bazı özellikleri"
Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:19, s(154-198), İst.1982.
- Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1990 yılı Raporu, ÇSG Bakanlığı,
Ankara, 1991.
- Zaim Sebahaddin, **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul, 1990.